

חתימה

(הררים התלויים זה בזה?)

לאחר העיון בסוגיות השונות העוסקות ביסודות של חיוב מלאכה בשבת, הגיעה השעה לנסות ולסכם את מידת הקשר שבין הנושאים השונים, ולראות האם "הררים התלויים" הללו, תלויים הם זה בזה, או שכל אחד מהם יש לו מוצא ומקור בפני עצמו.

אחת העובדות הבולטות בעניננו היא, שבכל אחד מחמש הסוגיות שעסקנו בהן, מצויה מחלוקת בין ר' יהודה לר' שמעון. ברובם של הנושאים זוהי המחלוקת המרכזית בענין, ובמיעוטם זוהי מחלוקת משנית או צדדית. וזהו פרטן: בסוגיית דשא"מ נחלקו ר' שמעון ור' יהודה מחלוקת מרכזית, האם דשא"מ אסור או חייב (ר' יהודה), או שהוא מותר לכתחילה (ר' שמעון). בסוגיית משאצל"ג נחלקו האם משאצל"ג חייב עליה (ר' יהודה) או פטור עליה (ר' שמעון). במקלקל בחבורה נחלקו האם מקלקל בחבורה פטור (ר' יהודה) או חייב (ר' שמעון). בפס"ר דניחא ליה לא נחלקו ר' יהודה ור' שמעון, אבל בפס"ר דלא ניחא ליה ר' יהודה מחייב, ור' שמעון מתיר (לדעת ה'ערוך'), או פטור (לדעת התוס'). בסוגיית מתעסק מצויה מחלוקת של ר' יהודה ור' שמעון בענין "אבד מלקט מלבו", או בענין "ליקדם", והראשונים נחלקו מי הוא הפוטר ומי המחייב, ר' להלן.

האם מחלוקות אלו תלויות זו בזו? דומה שאי אפשר לתת תשובה אחת כוללת לשאלה זו, וצריך לחלקה לחלקים. ידיעה ברורה אחת יש לנו בגמ' בשבת מב. הגמ' שם סברה בהוה אמינא שמי שנוקט כר' יהודה שמשאצל"ג חייב עליה, ינקוט כמותו גם שדשא"מ אסור. אך מסקנת הגמ' היא: "בדשא"מ סבר לה (שמואל) כר' שמעון, במשאצל"ג סבר לה כר' יהודה". כלומר, אין תלות הדדית בין המחלוקות הללו: הסובר שבמשאצל"ג חייב, יכול לסבור ככל אחת מהדעות בדשא"מ¹. ואכן, לדעת רוב הראשונים מקור דין משאצל"ג ומקור דין דשא"מ שונים זה מזה. דין דשא"מ לר' שמעון נוהג בכל התורה כולה (סוגיית דשא"מ פסקה א'), והועלו לגביו שני הסברים: או שהוא ידוע מסברה, לפיה מעשה הנעשה בלי כוונה אינו

1. תלות הדדית, או דו-סטריית, בין שתי מחלוקות, פירושה שהמחזיק בדעה פלונית במחלוקת א' חייב להחזיק בדעה אלמונית במחלוקת ב', וכן להפך: המחזיק בדעה האלמונית במחלוקת ב' חייב להחזיק בדעה הפלונית במחלוקת א' (כלומר: לכל דעה במחלוקת א' יש "מתאימה" הכרחית במחלוקת ב'). תלות חד-סטריית בין מחלוקות פירושה שנקיטת דעה פלונית במחלוקת א' מחייבת לנקוט בדעה אלמונית במחלוקת ב', אך לא להפך (וממילא גם: נקיטת הדעה השניה במחלוקת א' אינה מחייבת נקיטת הדעה השניה במחלוקת ב').

מתייחס אל העושה; או שהוא נלמד מדין "אשר חטא בה – פרט למתעסק" (שם פסקאות ז, י). משאצל"ג, לעומת זאת, נעשית בכוונה, אלא שאין העושה מתכוון לתכלית המקובלת של המלאכה (סוגיית פס"ר פסקה ג'), ובאשר לטעם הפטור בה לר' שמעון – גם בזה יש שתי דעות: או שאין זו מלאכת מחשבת, או שממשכן למדנו ששם 'מלאכה' יש רק למלאכה הנעשית לשם תכלית מסוימת (סוגיית משאצל"ג פסקה ב'). נמצא שאפשר לסבור שחייבים על משאצל"ג, כי היות שעושה את המלאכה בכוונה אין כאן חסרון מצד מלאכת מחשבת, ואף על פי כן לסבור שדשא"מ מותר. וכן להפך: אפשר לסבור שמשאצל"ג בשבת פטור עליה, כר' שמעון, כי אין זו מלאכת מחשבת, ועם זאת לסבור שדשא"מ בכל התורה חייב, כר' יהודה, כי אינו כמתעסק, שהרי ידע שהאיסור עלול לקרות. מה שאי אפשר הוא, שבמשאצל"ג יהיה פטור, ובדשא"מ בשבת יהיה חייב, כי דשא"מ בשבת הוא גם משאצל"ג. יתר על כן: הראשונים נחלקו האם לר' יהודה, המחייב במשאצל"ג, דשא"מ בשבת חייב אף הוא, כי הידיעה שהאיסור עלול לקרות מספיקה לדעתו לדין מלאכת מחשבת (הרמב"ן וסיעתו, סוגיית דשא"מ פסקאות ו, ט), או שבדשא"מ מודה ר' יהודה שבשבת רק אסור לכתחילה, אבל פטור, כי הואיל ולא התכוון שהמלאכה תיעשה אין זו מלאכת מחשבת (תוס', שם פסקה ה'). נשיטה שלישית יש בנקודה זו לרי"ד, ולפיה גם בכל התורה כולה דשא"מ אסור לר' יהודה רק מדרבנן, ואינו חייב עליו, כך שמעיקר הדין אין מחלוקת בין ר' יהודה לר' שמעון בדשא"מ (שם פסקה ו').

יוצאת מן הכלל בין הראשונים היא שיטת הריטב"א, לפיה מקורם של דיני דשא"מ ומשאצל"ג אחד הוא. הריטב"א סובר שמקור הפטור בדשא"מ לר' שמעון הוא משום שלדעתו אין זו מלאכת מחשבת, ומשבת הוא לומד לפטור בכל התורה כולה. ר' יהודה חולק וסובר שבדשא"מ אין חסרון של מלאכת מחשבת, וממילא בין בשבת בין בכל התורה חייב (סוגיית דשא"מ פסקה ז'). גם במשאצל"ג המחלוקת בין ר' שמעון לר' יהודה לדעת הריטב"א היא בשאלה האם זוהי מלאכת מחשבת (סוגיית משאצל"ג פסקה ו'). נמצא ששתי המחלוקות קשורות זו לזו, אף אם אינן תלויות זו בזו, כלומר, ר' יהודה מצמצם את דין מלאכת מחשבת בשתייהן, ור' שמעון מרחיבו; אך אפשר לסבור כר' שמעון שבדשא"מ יש חסרון של מלאכת מחשבת, וכר' יהודה שבמשאצל"ג אין חסרון של מלאכת מחשבת, כי עניניהם שונים: כאן חסירה כוונה למעשה, וכאן חסירה מחשבה על תכלית מסוימת, שהיא הנותנת למעשה חשיבות (אך להפך אי אפשר, כנ"ל, כי אם במשאצל"ג פטור משום חסרון מלאכת מחשבת, גם בדשא"מ צריך להיות פטור, כי דשא"מ הוא גם משאצל"ג).

בסוגיית פס"ר נחלקו ר' יהודה ור' שמעון האם בפס"ר דלא ניחא ליה חייב אפילו בשבת (ר' יהודה), או שהוא פטור, או מותר (ר' שמעון) [סוגיית דשא"מ

פסקה ה'). אליבא דר' שמעון נחלקו ראשונים האם דשא"מ בפס"ר דלא ניחא ליה נשאר בגדר דשא"מ, ומותר אפילו בכל התורה (ה'ערוך'), או שאין בו פטור מצד דשא"מ, אלא רק מצד משאצל"ג, וממילא בכל התורה חייב, ובשבת פטור (תוס') [סוגיית פס"ר פסקה א']. בפשטות נראה איפוא כי מחלוקת ר' יהודה ור' שמעון בפס"ר נובעת ממחלוקותיהם בדשא"מ ובמשאצל"ג. אולם יש כאן נקודה נוספת, כי לשיטת התוס' הנ"ל לפיה בדשא"מ רגיל ר' יהודה פוטר בשבת משום חסרון מלאכת מחשבת, יוצא שכאשר יש ידיעה ודאית שהאיסור ייעשה אין לדעתו חסרון של מלאכת מחשבת. לעומת זאת לר' שמעון הועלתה הסברה שמלבד פטור משאצל"ג, יש בפס"ר דלא ניחא ליה גם חסרון מלאכת מחשבת בגלל חוסר הרצון שהמלאכה תיעשה, אף על פי שידוע שתיעשה (סוגיית דשא"מ פסקה כ-כא), ולפי זה יש כאן עוד מחלוקת בין ר' יהודה לר' שמעון בהיקפו של דין מלאכת מחשבת, שלר' יהודה הוא מצומצם ולר' שמעון יותר רחב.

בסוגיית מתעסק ראינו שהראשונים נחלקו בהבנת הפטור העיקרי של מתעסק: לשיטת התוס' זהו דין הנוהג בכל התורה כולה הנלמד מ"אשר חטא בה", והוא עוסק במקרה שאין בו חסרון מצד מלאכת מחשבת (סוגיית מתעסק פסקה א'). לשיטת רש"י והרמב"ם זהו דין מדיני מלאכת מחשבת, הנוהג גם בכל התורה, אם משום שמשבת לומדים לכל התורה (כשיטת הריטב"א הנ"ל), ואם משום שיש לימוד מיוחד לכך (שם פסקאות א, ט, יד). מכל מקום, בסוגיה שם מופיעה מחלוקת משנית בין ר' יהודה לר' שמעון, שהגמ' מפרשת אותה כמתייחסת לדין מלאכת מחשבת בשבת. המחלוקת היא ב"אבד מלקט מלבו", דהיינו שכוונתו הראשונה היתה ללקט תאנים, ושכח וחשב שענבים הוא צריך, ורצה ללקט ענבים והחטיא וליקט תאנים, האם זוהי מלאכת מחשבת או לא. ולפי אוקימתא אחרת בגמ': רצה ללקט תאנים ואחריהם ענבים, והתהפך לו הסדר וליקט ענבים ואחר כך תאנים, האם זו מלאכת מחשבת או לא. לפי פירושי רש"י ותוס' שם, ר' שמעון הוא הפוטר, בשם ר' יהושע, משום חסרון מלאכת מחשבת, ור' יהודה תמה על הפטור. וי"ל שזה לשיטתם, שר' שמעון מרחיב את פטור מלאכת מחשבת ור' יהודה מצמצם. אולם לפי פירוש הרמב"ם שם, ר' יהודה הוא הפוטר, ור' שמעון תמה על הפטור (שם פסקאות יח-כא), ויוצא שצריך לחלק בין הענינים הקודמים לבין זה, כלומר: ר' יהודה מחשיב כל החטא להחסרון מלאכת מחשבת, אך כאשר האדם יודע בוודאות מה שייעשה, ואף במשאצל"ג, דהיינו בעשיית מעשה בכוונה לשם תכלית שאינה חשובה – אין הוא רואה חסרון; ולר' שמעון, כל שנעשה מה שתכנן מלכתחילה לעשות – אין ההחטאה מפריעה, אבל מלאכה הנעשית ללא תכנון ורצון, או לתכלית שאינה חשובה, אינה מלאכת מחשבת.

בסוגיית מקלקל בחבורה אחד הדיונים העיקריים בדברי הראשונים הוא בשאלה האם מחלוקת ר' יהודה ור' שמעון במקלקל בחבורה ובהבערה קשורה "בקשר

ענין" למחלוקתם במשאצ"ג, או שמחלוקת נפרדת היא. לשיטת רש"י, וראשונים רבים אחריו, ר' שמעון מחייב מקלקל בחבורה ובהבערה – על פי לימוד מפסוקים – רק מפני שהוא פוטר במשאצ"ג, ור' יהודה משה את חבורה והבערה לשאר מלאכות, ופוטר בהן מקלקל, משום שהוא מחייב במשאצ"ג (סוגיית כל המקלקלין פסקה ג-ד). ראינו ששיטה זו מתפצלת לשני גוונים: לפי רש"י התלות בין משאצ"ג לבין מקלקל בחבורה היא תלות חד-סטריית, כלומר שמי שסובר במשאצ"ג חייב בהכרח יסבור שמקלקל בחבורה פטור, אבל מי שסובר במשאצ"ג פטור לא בהכרח יסבור שמקלקל בחבורה חייב; ולפי הרמב"ן וסיעתו התלות בין המחלוקות היא תלות הגיונית הדדית (שם פסקה י"ג). לשיטת הרמב"ם והתוס', לעומת זאת, המחלוקות במשאצ"ג ובמקלקל בחבורה אינן קשורות זו לזו כלל (שם פסקה ג').

נמצא, לסיכום, כי חמש הסוגיות שעסקנו בהן אינן בבחינת הררים התלויים זה בזה, אך אין הן גם בבחינת "טורא בטורא לא פגע". מלבד הקשר המובן מאליו בין פס"ר לבין דשא"מ ומשאצ"ג, יש, כאמור, לדעת חלק מהראשונים קשר של תלות הגיונית בין סוגיית משאצ"ג לסוגיית מקלקל בחבורה. חוטים המקשרים והשוזרים את הענינים עוברים גם בין הסוגיות האחרות. ראינו כי ברוב הסוגיות מופיעה שאלת ההיקף של פטור "מלאכת מחשבת", ובדרך כלל ר' יהודה מצמצם אותו ור' שמעון מרחיבו. מעניין לברר האם שיטותיהם של ר' יהודה ור' שמעון בענין "מלאכת מחשבת" הן "לשיטתם" בענינים אחרים בתורה הקשורים לכוונה ולמחשבה, אך חקירה זו חורגת ממסגרת חיבור זה.

תם ולא נשלם